

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.180>
УДК 930.1(477)

Василь МАРОЧКО

доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
marochkovassyl56@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5664-7060>

«ОСТФОРШУНГ» І ГОЛОДОМОР: ТРАДИЦІЇ І СТРАТЕГІЇ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Мета статті — розглянути історіографічну традицію «остфоршунг», її концептуальну еволюцію та сучасні інтелектуальні стратегії, виявити особливості німецькомовної історіографії Голодомору. **Методологію** дослідження становлять загальні і спеціальні наукові методи, а базовими є порівняльно-історичний, міждисциплінарний, проблемно-тематичний. **Наукова новизна** полягає в ретроспективному поєднанні основних етапів функціонування науково-дослідного проекту «остфоршунг», у з'ясуванні інтелектуальної стратегії вивчення Голодомору німецькими ученими. **Висновки.** До середини 1980-х років тема Голодомору не була пріоритетною для німецької історіографії. Її наукова пасивність зумовлена кількома обставинами: відносною ідеалізацією СРСР засновниками «остфоршунг», уніфікацією радянської історії, ідеологізацією націонал-соціалістами наукового дискурсу «остфоршунг», виокремленням ними антисемітизму та інших форм шовінізму, усвідомленням деякими німецькими політиками й ученими історичної провини за Голокост, зіставлення його з масовим винищенням європейських народів у ХХ ст., наявністю історіографічної парадигми «російськоцентричності» у висвітленні східно-європейської історії. Зазначено, що у німецькій історіографії «український Голодомор» описують у контексті «загальносоюзного голоду», сталінських політичних репресій, критичного ставлення до історичної політики пам'яті в Україні, ревізії основних поло-

Цитування: Марочко В. «Остфоршунг» і Голодомор: традиції і стратегії німецькомовної історіографії. *Український історичний журнал*. 2023. № 1 (568). С. 180—196. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.180>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

жень українського законодавства про визнання Голодомору-геноциду. В інтелектуальному доробку німецьких учених десятки статей, тематичний спецвипуск часопису *Osteuropa* (2004, № 12), але бракує монографій, хоч і помітні наукові зрушення. В історіографії Голодомору відсутні ідеологеми «остфоршунг» періоду «холодної війни», проте збереглися ознаки концепції «російськоцентричності» у вивченні східноєвропейської історії ХХ ст. За останні 20 років німецькі дослідники написали про організований голод в Україні значно більше праць, ніж за усі попередні роки проекту «остфоршунг». Академічне освоєння причин і наслідків Голодомору відбувається значно конструктивніше за його оціночно-правове тлумачення.

Ключові слова: Україна, німецькомовна історіографія, Голодомор, геноцид, «остфоршунг», Голокост, нацисти, східноєвропейські студії.

2013 року виповнилося 100 років від заснування Німецького товариства з вивчення Східної Європи (*Die Deutschen Gesellschaft für Osteuropakunde, DGO*) і науково-дослідного проекту «остфоршунг» (*Der Osteuropaforschung*). Німецький історик Карл Шльогель, згадуючи обставини ювілею, назвав *DGO* «дитям науки і політики» [1, С. 7—30]. У ювілейному числі видання постають науково-інституційні і теоретичні основи східноєвропейських студій [2, С. 119—136], навіть критичні рефлексії про подвійні ніші німецької історіографії проблем євреїв Східної Європи [3, С. 147—170]. Однак у зв'язку з 80-ми роковинами Голодомору *Osteuropa* не видав жодної статті про трагедію українців. З того часу промайнуло майже 10 років, з'явилися статті і монографії, отже і необхідність їх аналізування.

Поняття «німецькомовна історіографія» географічно і ментально охоплює наукові центри й учених кількох європейських країн: Німеччини, Австрії, Швейцарії. Словосполучення «*die deutschsprachige Historiographie*» застосовує відомий німецький історик Гвідо Гаусман, аналізуючи джерела про Голодомор в Україні [4, С. 25]. У його статті розглянуто чимало англомовних праць, тому вона відповідає ширшому дискурсу: «*der internationalen historischen Forschung*» («міжнародні історичні дослідження»).

Об'єктом нашого дослідження є ретроспективна і сучасна історіографічні складові східноєвропейських студій у Німеччині, зміни концептуальних підходів в умовах глобалізації інтелектуального простору, еволюційне заперечення консервативних дискурсів «остфоршунг», виявлення теоретичних особливостей і його тематичних пріоритетів. Предметом є методологічна лабораторія «німецькомовної історіографії», її традиції та сучасні інтелектуальні стратегії, рівень наукової інтенсивності вивчення історії Голодомору, відмінність сучасних українськомовних студій (*die Ukrainekunde*) від ідеологем «радянологів» 1950—1970-х років, які уособлювали політичний проєкт «остфоршунг».

Інтелектуальний *Drang nach Osten* започаткували Німецьке товариство з вивчення Східної Європи, журнал *Osteuropa* і видавництво *Osteuropa-Verlag*, що активно діяли упродовж другої половини 1920-х — першої третини 1930-х років. Вони видавали бібліографічні каталоги наукової і науково-популярної літератури про СРСР, про розвиток радянської історичної науки

зокрема [5—7]. Сучасні німецькі історики пов'язують активну фазу діяльності Німецького товариства з вивчення Східної Європи і журналу *Osteuropa* з «безкорисливим» професором Отто Гетчем (депутат Райхстагу від Німецької національно-народної партії) [8, С. 5—28]. Він вивчав реформи Олександра II, діяльність російського політика С. Вітте. Ученого цікавили класичне країнознавство, системний і міждисциплінарний підхід до соціально-політичної історії. Особисто зустрічався з радянськими вченими, кінорежисерами, політиками. Весною 1933 р., коли в Україні від штучного голоду гинули мільйони українських селян, О. Гетч перебував у Києві, спілкувався з німецьким консулом Андоре Хенке, який вважав професора «одним із провідних німецьких східних істориків» і «консервативним політиком» [9, С. 57]. 1934 року до Києва також завітав Клаус Менерт (генеральний секретар Німецького товариства з вивчення Східної Європи, редактор *Osteuropa* у 1931—1933 рр.), один із фундаторів «остфоршунг». Він працював у 1934—1936 рр. кореспондентом німецьких газет у Москві, намагався дотримуватися принципу «наукової об'єктивності» [9, С. 58—59]. Його статті у *Kölnischer Zeitung* і *Frankfurter Zeitung* обурювали Г. Геббельса [10, С. 29—48].

Перемога націонал-соціалістів у березні 1933 р. зробила «остфоршунг» засобом пропаганди їхніх ідеологічних і соціально-антропологічних уподобань. Фундаторів Німецького товариства з вивчення Східної Європи нацисти визнали центром «ліберального радянознавства» і «салонем більшовизму» [8, С. 17]. Фактично 1934 р. завершився перший період становлення і функціонування наукового напрямку «остфоршунг», якому були притаманні класичні ознаки історіографічної школи (концепція, наставник, учні, друкований орган, дискусії). О. Гетч залишив Німеччину, а чимало його колег загинули у гестапо та концентраційних таборах.

Нове політичне керівництво Німеччини знало про Голодомор в Україні від власних дипломатів і західної преси [11], розголошу матеріалів з пресконференції британського журналіста Гарета Джонса в Берліні [12, 13]. Цього не заперечують німецькі дослідники Г. Гаусманн і Т. Пентер, стаття яких вийшла 2020 р. [14, С. 193—214]. Офіційна Європа замовчувала Голодомор в Україні, займаючись «умиротворенням Сталіна», а ліберальні і консервативні політики лише спостерігали за «брудершафтом» двох диктаторів. Упродовж другого періоду аналітичної діяльності «остфоршунг», який охопив 1935—1945 рр., відбувалось використання інтелектуального потенціалу для обґрунтування ідеології і практики *Lebensraum im Osten* («життєвий простір на Схід»). Дехто із сучасних російських дослідників називає цей період «нацистським “остфоршунгом”» [15], пріоритетними питаннями якого були: антибільшовизм, єврейське і слов'янське питання, соціально-антропологічний тип “чистокровних арійців”, ментальна картографія східних територій, військова історія, доля німецької нацменшини в СРСР. Деякі німецькі газети тоді писали про голод в Україні. У німецькомовній Австрії виходили книги, відбувалися громадські протести, в яких поставала тема Голодомору

[16, 17]. Відомий історик А. Каппелер 2020 р. опублікував статтю про рефлексії австрійської преси стосовно Голодомору [18, С. 123—143]. Нацистське керівництво Німеччини цікавили соціально-економічні й демографічні наслідки Голодомору в Україні, тому їхні дипломати черпали інформацію з різних українських джерел [9, С. 58; 11, С. 191—204].

У другій половині 1930-х років Німецьке товариство з вивчення Східної Європи займалося вивченням «східного питання», соціально-політичною ситуацією у сусідніх країнах, про що свідчать матеріали журналу *Osteuropa* за 1933—1939 рр. та архівні джерела, виявлені сучасними німецькими істориками у Москві [19, С. 57—86]. Статті писали Отто Шиллер, Отто Аухаген, туркознавець Бертольд Шпулер та ін. Їх можна вважати історіографічними джерелами, але «остфоршунг» втратив тоді академічний вишкіл, трансформувався в ідеологічне знаряддя пропаганди націонал-соціалізму.

Історик Г. Гаусман вважає, що саме у роки нацистської окупації постали перші дослідження Голодомору, які нацисти використовували з метою антирадянської пропаганди [14, С. 193—214]. Його соціально-демографічні наслідки в німецьких селах України вивчав доктор Карл Штумпф. У листопаді 1941 — грудні 1942 рр. він очолював зондеркоманду в армійському управлінні групи армій «Південь» [20, С. 551]. Кількість жертв Голодомору з'ясовували науково-аналітичні підрозділи Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами «східного простору» у 1940—1945 рр. [21, С. 222—223, 496]. Їхні висновки друкували українською мовою у районних газетах 1942—1943 рр., авторами яких були колишні радянські демографи, статистики.

Повоєнна Німеччина перебувала в руїнах, зазнавши повного розгрому та морально-психологічного приниження. Весною 1946 р. з еміграції повернувся О. Гетч, який запропонував проект наукових досліджень східноєвропейських країн у контексті світової історії, міждисциплінарного підходу і порівняльного аналізу [8, С. 27]. Однак смерть обірвала його творчі задуми. Завершилась гаряча стадія протистояння, а вчорашні союзники з антигітлерівської коаліції поринули у затяжну фазу «холодної війни». Західні політичні центри згадали про «остфоршунг», реанімуючи його роль і місце в ідеологічній боротьбі з комунізмом. Редакцію *Osteuropa* у 1951—1975 рр. очолював той самий Клаус Менерт, двоє братів якого загинули на Східному фронті. У витоках «холодної війни», як вважає Д. Байрау, стартував спеціальний напрям «східноєвропейської історії» (*Osteuropäische Geschichte*), перерваний нацистським режимом [22, С. 211—236]. Його колега Г. Гаусман, зазначаючи інтелектуальну інертність німецьких учених до історії Голодомору, виділяє два фактори стримування: «націонал-соціалістичну інструменталізацію» проблеми як засобу антирадянської пропаганди та усвідомлення німецькою елітою провини за Голокост [14, С. 207]. Тема Голодомору хоч і висвітлювалася у Німеччині у 1933—1945 рр., але не стала для нацистів «інструментом» активної антирадянської пропаганди. У 1950-х роках виходили друком спогади німецьких дипломатів про німецько-радянські відносини у міжвоєнний період [23],

але про голод тоді не згадувалось. Очевидно, крім провини за Голокост існували й інші причини. Не випадково сучасні польські дослідники приділяють увагу історії функціонування системи «остфоршунг» [24; 25, С. 405—426].

Для німецької історіографії 1950—1970-х років проблематика Голодомору, за висловом О. Шиллера 1933 р. про «так званий голодний батіг» (*die sogenannte Hungerpeitsche*), не стала інтелектуальним стимулом. Німецькі вчені не потрапили до активних «фальсифікаторів» історії України [26, С. 58—68; 27], позаяк не займалися темою штучного голоду. Причиною такого стану, на переконання Г. Гаусманна, була «російськоцентричність» німецьких історичних студій Східної Європи (*Die Russlandzentriertheit der deutschen historischen Osteuropaforschung*). Її присутність на ментальному й інтелектуальному рівнях унеможливлювала послідовне висвітлення Голодомору німецькими ученими. Позначилися і трагічні наслідки війни.

На початку 1980-х років в американських періодичних виданнях було оприлюднено сотні статей про штучний голод в Україні, а західнонімецька преса відгукнулася кількома публікаціями у *Süddeutsche Zeitung* і *Die Welt* [28—30]. Статті мали оціночні тлумачення: «організований голод», «вбивство народу голодом», тобто запозичені з української діаспорної політології та історіографії. Українські історики вказували на геноцидне походження штучного голоду, друкували статті німецькою мовою [31, С. 89—126]. Однак дискусії між ними та німецькими колегами тоді не відбулося, а Голодомор не став для німецьких учених тематичним пріоритетом [4, С. 25]. Перші науково-історичні студії припадають на середину 1980-х років. Їх започаткувала стаття Ш. Мерля про колективізацію сільського господарства в СРСР, «продовольчу кризу» і голод [32, С. 329—344]. Німецький учений вивчав аграрний сектор у роки непу, написав монографію [33], але перебував під впливом «непівського ренесансу» та «у полоні» окремих теоретичних схем радянської історіографії. Він заперечував геноцидну складову Голодомору, проте визнав статистично-історичний факт: «серед жертв голоду справді більше половини становили українці» [34, С. 736—747]. Учений був переконаний, що Й. Сталін не використовував штучного голоду для усунення українського націоналізму [35, С. 569—590]. Його стаття у російському науковому журналі — свідчення інтерпретаційного заперечення геноциду, висновків й оцінок відомих американських учених: Роберта Конквеста і Джеймса Мейса [36, С. 49—61].

У 1990-х роках німецькі історики згадували про Голодомор у контексті сталінських масових репресій, теорії і практики сталінізму [37, С. 326; 38, С. 331—348; 39, С. 71—72]. Голодомор не був пріоритетним для критиків «Чорної книги комунізму» [40, 41]. Вони не заперечували причетності сталінського керівництва до голоду в Україні, але розглядали його у контексті «загальносоюзного голоду», уникаючи національної складової.

У 2000-х роках науковий напрям «остфоршунг» організаційно і світоглядно змінився, адаптувавшись до інтеграційних процесів у Європі та світі. На сторінках *Osteuropa* друкують статті українські історики, політологи.

Драматична історія України поступово стає об'єктом і предметом наукових досліджень німецьких істориків. Упродовж 2000—2020 рр. *Osteuropa* опублікував понад 150 науково-аналітичних статей про історичне минуле, про суспільно-політичне, духовне та державотворче життя сучасної України. Подіям на Майдані, проблемам російсько-української війни на Донбасі та спробі анексії Криму присвячено 108 із 150 матеріалів цього інтелектуального флагмана сучасного «остфоршунгу», реформам і декомунізації — 29, церковно-релігійним відносинам — дев'ять статей. Однак історичне минуле Східної і Центральної Європи, як справедливо наголошує дослідник Юрген Кока, є своєрідним інтелектуальним викликом для методу порівняльної історії [42, С. 405—426]. Між об'єктивним вивченням минулого і прикладним застосуванням історичних знань виникають різного роду перепони, особливо у царині формування колективної пам'яті.

Інтелектуальний прорив для німецької історіографії проблем «українського Голодомору» стався на початку 2000-х років. Про нього почали писати у контексті Голокосту, національного питання в Україні [3, С. 147—170; 43, С. 57—68; 44, С. 103—114]. Повоєнний «остфоршунг» дуже обережно торкався проблем Голокосту, а Голодомору майже не згадував. Ця загадкова інтелектуальна дихотомія спостерігається і тепер, але замість наукового підходу маємо аукціон «зважування» демографічних втрат і суперечливих політично-правових тлумачень. Інколи тема Голодомору «вкраплюється», коли йдеться про сталінський режим. Дискусії тривають довкола історичної правомірності порівняння сталінських (більшовицьких) і німецьких концентраційних таборів, їхньої ролі і місця у системі двох тоталітарних режимів [45, С. 81—90; 46, С. 91—102]. Табори в СРСР вирізнялися від нацистських, особливо таборів фізичного нищення в'язнів [46, С. 91—92]. Історик Йорг Баберовський у книзі «Спалена земля» (*Verbrannte Erde*) показав становлення особистої диктатури Сталіна у 1930-х роках [47]. Його книга є розширеною і суттєво доповненою версією попередньої — «Червоний терор» (*Die rote Terror*) [48]. Учений протиставляє себе «так званим ревізіоністам» і прихильникам теорії тоталітаризму у висвітленні радянської історії. На його думку, у 1970—1980-х роках ці концептуальні підходи набули актуальності, але їх використовували для критики політичної системи СРСР. Дослідник застосовує категоричні оцінки сталінізму та самого Сталіна: «деспот», «радянська імперія», «тоталітарна комуністична диктатура», «режисер терору», «параноїдальний світ радянської диктатури», «злочинна енергія Сталіна», «комуністична диктатура». Він вказує на відмінності між комуністичною та фашистською диктатурами, між більшовизмом і націонал-соціалізмом. За панування нацистів існували соціальні галузі, які не були підпорядковані націонал-соціалістичній партії і гітлерівському режиму. Сталінізм, на переконання Й. Баберовського, виявився формою комуністичного панування. Партійна верхівка в особі Сталіна повністю контролювала суспільство, а місцеві партійно-радянські функціонери слухняно підпорядковувалися вождю. Ворогами були соці-

альні й етнічні групи, які належали до відповідних класів і національностей, а їх знищення стало завданням більшовиків. Сталінізм і терор — синоніми, бо сотні тисяч селян були депортовані до Сибіру (загалом приблизно 2 млн осіб за Й. Баберовським), мільйони людей загинули під час голоду 1933 р. [48, С. 6].

Німецький учений визнає факт війни радянської держави проти селян, але пов'язує її лише з колективізацією і депортацією «куркулів» [49, С. 572—595; 50, С. 97—129]. Полемізуючи з ним, його колеги Стефан Плагтенборг і Герд Коенен, згадали про великий голод у СРСР 1933 р. — найбільший і єдиний в історії (*mit größten Hungersnot der eigenen Geschichte*) [51, С. 45—52; 52, С. 81—88]. Вони говорять про «загальносоюзний голод», без національної специфіки. Його ж визнає і Шейла Фіцпатрік, стаття якої з'явилась у рамках дискусії про походження сталінізму [53, С. 61—68]. Французький історик Ніколя Верт, досліджуючи систему радянських таборів (ГУЛАГ), виокремив їх соціальний контингент — примусових робітників (*der Zwangarbeit*) [54, С. 9—34]. Західні дослідники опираються на московські архівні фонди, і, дотримуючись у власних студіях принципу «російськоцентричності», друкують книги у видавництві «Росспен». На цю обставину звертає увагу російський історик Андрій Медушевський, стаття якого опублікована на сторінках німецького часопису [55, С. 53—60].

Німецькі учені плідно трудяться над вивченням трагічної долі оstarбайтерів, драматичної долі їхніх дітей у роки Другої світової війни [56], тісно співпрацюють з українськими істориками. Моторошні настінні написи в'язнів кельнського відділення гестапо, серед яких були й українці, постають у дослідженнях німецьких учених [57, С. 92—95, 125]. Проте інтелектуальний інтернаціонал, тобто співпраця німецьких й українських істориків, меншою мірою стосується проблематики Голодомору. Редакція журналу *Osteuropa* друкує статті, що стосуються визнання ролі державної символіки України для утвердження української нації, становлення «української культури пам'яті», діяльності ОУН, УПА, їхніх ситуативних стосунків з німецьким окупаційним режимом в Україні [58, С. 984—994; 59, С. 167—186]. Сповідуючи принцип плюралізму думок і порівняльного аналізу, редколегія німецького часопису надає власну трибуну українським, польським, російським історикам. Зокрема, про особливості історичної політики пам'яті в Україні йдеться у статті Андрія Портнова [60, С. 197—210]. Дослідження Голодомору та Голокосту, на думку Анатолія Подольського, розпочались в Україні майже одночасно у 1990-х роках [61, С. 445—454]. Український учений використав терміни «наш Голодомор» і «наш Голокост», тобто у колективній пам'яті громадян України співіснують обидва геноциди. Німецькомовний термін *ukrainischer Holodomor*, який трапляється у його статті, а також у більшості німецьких авторів, історично та лінгвістично є хибним. Слово «український» за такої конструкції не є прикметником, не вказує на обставину місця, тобто скоєння злочину геноциду, але ототожнює об'єкт і суб'єкт лінгвістичної дії. Українці не були творцями Голодомору, а його жертвами, тому правильно писати — Голодомор в Україні, Голодомор-геноцид українського народу.

Дослідників, які прагнуть об'єктивно встановити кількості жертв Голодомору, не можна називати «так званими» (*sogenannte "Forscher"*). Якщо засновник російського «Меморіалу» Арсеній Рогінський називає 6 млн селян жертвами штучного голоду (*des künstlichen Hunger der Jahre 1932—1933*) [62, С. 55—69], то він не стає від того «так званим». В історіографії Голодомору чимало поважних учених, які називали різні цифри (Д. Соловей, Р. Конквест, Дж. Мейс та ін.), тому А. Подольський піддався емоціям, коли написав про «так званих "дослідників"». 2016 р. німецький історик Ш. Мерль також подав 6 млн осіб [63, С. 55—80], але одночасно не визнав Голодомор геноцидом українців.

Історіографічний напрям «остфоршунг», починаючи від його заснування у 1920-х роках, розглядав СРСР суб'єктом геополітики. Українська історія, крім Київської Русі і доби козацтва, сприймалася німецькими дослідниками як складова «загальносоюзної» або російської історії. Ключовим для німецьких істориків є концепт «загальносоюзного голоду». Він яскраво постав на засіданні петиційної комісії Бундестагу, яка розглянула звернення (петицію) української інтелектуальної громади з проханням визнання Німеччиною Голодомору як геноциду українського народу. Німецький історик з Університету Людвіга — Максиміліана (Мюнхен) Мартін Шульце Вессель 23.03.2020 висловив з цього приводу власну думку на сторінках *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Вона є доволі інтегральною та символічною, позаяк охоплює концептуальні і фактологічні риси німецькомовної історіографії Голодомору. Учений визнає Сталіна організатором голоду в Україні, але, вважаючи Голодомор масовим вбивством усієї української нації, висловлює сумнів щодо його геноцидних ознак.

Історичне засідання петиційної комісії Бундестагу, до складу якої увійшли 28 депутатів від різних політичних фракцій, відбулось 21.10.2019. Державний міністр з європейських питань МЗС ФРН Міхаель Рот заявив про відхилення вимог петиції, позаяк штучний голод був і в інших республіках СРСР, а поняття геноциду не було визначене до 1951 р. (насправді до 1948 р.). Представник ХДС Арнольд Фаатц назвав таку позицію зовнішньополітичного відомства Німеччини формальною відмовою, адже німецькі політики і бізнесові структури уникають конфлікту з Росією¹. Сам факт обговорення Бундестагом проблем Голодомору-геноциду є важливою подією, але йому не передувало належного історіографічного тлумачення, особливо в рамках Німецько-української комісії істориків (НУКІ). Новий коаліційний уряд Німеччини заявив про актуалізацію обговорення історичних проблем стосовно українців — жертв нацизму у роки Другої світової війни.

Інтелектуальне освоєння східноєвропейського простору, його політичне сприйняття — надзвичайно тонка матерія. Консервативна і розважлива Євро-

¹ Див.: URL: <https://www.dw.com/>; URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/10/28> (дата звернення: 28.12.2022).

па кволо реагує на глобальні виклики. Її сколихнули радіоактивні хвилі зруйнованого реактора Чорнобильської АЕС у квітні 1986 р., невидима та реальна небезпека «коронованої» пандемії 2019—2021 рр., на яку *Osteuropa* відреагувала спеціальним випуском (2020, № 3—4). Спроба анексії Криму та російська окупація частини Донбасу спричинили відносне «занепокоєння» у європейських політиків. Категоричні оцінки подій у Криму та на Донбасі, зафіксовані в авторських статтях німецького часопису *Osteuropa*: «політичні репресії проти кримських татар», «російська окупація», «гібридна війна», «військова експансія», «російська інтервенція», «імперська гегемонія», «виклик для Заходу» [64, С. 9—40; 65, С. 61—86; 66, С. 155—168; 67, С. 119—134; 68, С. 97—118; 69, С. 57—64; 70, С. 47—66; 71, С. 139—147; 72, С. 3—17; 73, С. 401—410]. Події у Білорусі другої половини 2020 р. спонукали до виходу тематичного випуску *Osteuropa* (2020, № 10—11) із гучною назвою: «Влада замість насилля, Білорусь: — кроки до свободи» (*Macht statt Gewalt, Belarus: Schritte zur Freiheit*). Отже, маємо підстави говорити про проголошений редакцією принцип ситуативної непередбачуваності.

Історична та меморіальна проблематика Голодомору не стала інтелектуальним викликом для західного суспільства, тому що трагедія українців є ментально і хронологічно чужою для більшості європейців. Європейський політикум 1933 р. не відреагував належним чином. Франція, догоджаючи Сталіну, залишила «конаючу від голоду Україну», а незасвоєні уроки неминуче повторюються. У 2000-х роках західні політичні експерти попереджали про використання Росією території Білорусі й України як «конфліктного поля» для стримування нашої європейської інтеграції [74, С. 383—406].

В історії східноєвропейських студій концептуально співіснували політика, ідеологія й історіографія. Необхідно відрізнити ідеологічно залежного історика від неупередженого дослідника злочинних ідеологій і практик ХХ ст. У 2014 р. Г. Гаусманн і Т. Пентер розмірковували над ідеологічним й історіографічним тлумаченням сучасної історії України [75, С. 35—50]. Очевидно, вони позначилися на тому, що на сторінках *Osteuropa* у 2003, 2008 і 2018 рр. не було жодної публікації про «український Голодомор». 2020 року згадані вище дослідники сприймають вимогу України про міжнародне визнання Голодомору-геноциду спробою його інтегрування в європейську та глобальну культуру пам'яті [14, С. 193—214]. Історична пам'ять дуже мінлива, а зовнішні меморіальні атрибути — пасивні. Визнання Голодомору-геноциду для України — це насамперед відновлення історичної справедливості, вшанування пам'яті його жертв, публічне та нормативне засудження злочину проти людяності.

Інтелектуальна взаємодія німецьких й українських істориків у вивченні Голодомору, навіть попри теоретичні розходження у деяких оцінках, поступово налагоджується. Яскравим свідченням є спеціальний випуск *Osteuropa* (2004, № 12) про Голодомор в Україні і СРСР. Вражає його тематична назва: «Знищення голодом» (*Vernichtung durch Hunger*). Видавцем часопису є Ні-

мецьке товариство східноєвропейських студій, тож маємо важливу історіографічну подію і певну традицію. На його сторінках були опубліковані статті українських та німецьких істориків. У передмові, зокрема, наведена оцінка загальної кількості жертв Голодомору в Україні — від 6 до 7 млн осіб², підкреслено методологічний підхід тематичного спецвипуску: висвітлення Голодомору шляхом порівняльного аналізу геноциду та інших форм масових знищень у роки сталінського терору [76, С. 3].

Досліджуючи «феноменологію масових знищень» у ХХ ст., їх історичні форми і методи, німецький політолог Егберт Ян, використав вислів «заплановане і організоване голодування (або Голодомор, знищення голодом)» [77, С. 14]. Учений назвав 15 видів і форм масового винищення, серед яких масове вбивство народу — *Völkermord (Genozid)*. Критичне ставлення до історіографічних джерел підштовхнуло його до оцінки Конвенції 1948 р. про геноцид, а також її сучасного тлумачення істориками, правниками, політологами. У Конвенції зазначено, що ознакою геноциду є вбивство членів національної, етнічної, расової і релігійної групи, нанесення «членам такої групи» тілесних ушкоджень, розумового розладу [78, С. 406]. Отже, на переконання Е. Яна, геноцидом може бути вбивство кількох українців, але чомусь мільйони українських селян позбавлені такої оцінки — невже через те, що є представниками класової спільноти?! Однак подібні тлумачення, на думку ученого, суперечать загальним правам людини і громадян, а їх захищають інші норми міжнародного права. Розмірковуючи над політологічними й історіографічними поняттями «класоцид», «соціоцид», «етноцид», учений підкреслює їх наукову неоднозначність. У міжнародному праві, вважає Е. Ян, існує відмінність між категоріями «геноцид» і «етноцид». Вона полягає у тому, що етноцидом є насильне знищення народу шляхом примусової його асиміляції. Учений скептично поставився до інтегральної категорії «демоцид», яка охоплює поняття і явища: «геноцид», «етноцид», «політоцид» [77, С. 25]. Такий підхід, що визначає жертвою масового вбивства усе населення (національну, етнічну, расову, будь-яку іншу групу), є спрощеним і занадто уніфікованим. Голод в Україні, на думку німецького ученого, був наслідком системного позбавлення людей їжі. Проте він вважає, що кількість жертв не є сутнісною ознакою геноциду.

Його колеги Рудольф Марк і Герхарт Зімон висловлювали певні застереження щодо тлумачення поняття і явища «Голодомор-геноцид» [79, С. 55]. Він, на їхнє переконання, не був війною між етнічними росіянами й етнічними українцями [79, С. 55], але вони були жертвами війни сталінського режиму проти народів. Протиставлення понять «селяни» чи «українці», враховуючи абсолютну більшість етнічних українців (приблизно 90 % сільського населення в Україні), має ознаки штучного моделювання суперечливих інтелекту-

² Кількість жертв Голодомору в Україні досі залишається предметом наукових дискусій в академічних колах (*редкол.*).

альних конструкцій, яке відволікає увагу від наявності геноцидної складової. Поєднання причинно-наслідкового зв'язку між «голодом і українським націоналізмом» [80, С. 13—33], до якого вдався Г. Зімон, є справді суперечливим.

Особливості Голодомору на території РСФРР, хоч сучасна Російська Федерація не визнає його історичним фактом, майже не досліджувались західними ученими. Події у сільських районах Центрально-чорноземної області (ЦЧО), на Кубані, Північному Кавказі, Поволжі та в Північному Казахстані складно розглядати у контексті «загальносоюзного голоду», тому що сучасна російська історіографія і політологія ототожнюють «російське» і «загальносоюзне». Історик Ніколаус Катцер першим із німецьких дослідників застосував принципи регіонально-історичних досліджень (*regionalgeschichtlicher Forschungen, Regionalstudien*) стосовно голоду на території радянської Росії [81, С. 90—110]. Високий відсоток росіян у кожному з них, на думку дослідника, не означає зростання питомої ваги жертв голоду за національною ознакою [81, С. 93]. Оригінальним є його термін *Der Hungerepidemie*, який не означає наявності загрозованої санітарно-епідеміологічної ситуації (тиф, малярія тощо), а засвідчує інтенсивність поширення організованого голоду. Учений називає різні цифри: від 3,8 до 10 млн осіб, цитуючи праці істориків і демографів [81, С. 96]. Колективізація та політика розкуркулення, голод не тільки призвели до демографічних втрат, а й, на глибоке переконання Н. Катцера, зруйнували духовні основи селянської культури. Він не заперечував геноцидної складової Голодомору, але уникав його політично-правової оцінки.

Відомий історик Андреас Каппелер визнає вплив «історичної спадщини України» на її сучасне і майбутнє [82, С. 9—32]. Учений переконаний, що «український голод» 1932—1933 рр. є наслідком панування більшовицької ідеології, *політики* розкуркулювання, примусової колективізації, хлібозаготівлі і відвертого політичного терору з боку органів радянської влади [83]. Чому три чверті жертв Голодомору були не росіянами, а насамперед українцями та казахами? Питання, яке порушив А. Каппелер, не має ідеологічної складової, а радше є науково-історичним фактом. Він лінгвістично й історично ототожнив поняття «Голодомор» з німецькомовною аналогією — *Hungerkatastrophe* [83, С. 168]. Зазначу, що цей термін постійно згадували німецькі дипломати 1933 р. Учений висловив сумнів, що Сталін планував каральну акцію проти українців (*die Strafaktionen gegen die Ukrainer*), тому, на його думку, проблематично говорити про «геноцид українського народу і ставити в один ряд з геноцидом євреїв і вірмен» [83, С. 167]. Безумовно, що їх треба вирізняти, враховуючи час, обставини, методи і форми скоєння злочину, але не заперечувати шляхом історичних аналогій і сумнівних інтерпретацій.

Книга А. Каппелера має назву «Нерівні брати» (*Ungleiche Brüder*). Німецьке слово *ungleich* у перекладі українською має кілька значень: нерівний, неоднаковий, різний, неадекватний. Порівнювати геноцид євреїв, вірмен, українців шляхом виявлення однотипних форм, методів і намірів фізичного винищення — не зовсім адекватний історіографічний прийом (*inadäquat*).

У двох перших випадках дії з наміром винищення відбувались у роки війни, а українців знищували у мирний час шляхом організованого голоду. Порівняння нерівнозначних явищ має відбуватися через виявлення особливого й одного, спільного та відмінного, а не зводиться до уніфікованого критерію. Відмінність Голодомору від Голокосту вимірюється не кількістю жертв, а формами і методами масового вбивства, наявністю національних ознак. Українці та євреї, якщо дотримуватися хронології, стали жертвами геноциду у ХХ ст.

Німецькомовна історіографія Голодомору, з огляду на дослідження Г. Гаусмана [4, С. 25—39], — це доволі молодий історичний дискурс, але вона досягла відносно сталих узагальнень: визнано, що голод був організований сталінським керівництвом, термін «Голодомор» історично і лінгвістично не викликає заперечень, особливо його причини: колективізація, політика розкуркулювання, хлібозаготівлі. Учений слушно зауважує, що за останні 30 років німецькі історики не цікавились темою Голодомору в Україні, крім політологів, деяких фахівців, які вивчали особливості історичної політики пам'яті [84, С. 105—120]. Дослідження причин, форм і наслідків Голодомору, на думку Г. Гаусмана, є актуальнішим за його тлумачення як геноциду (*seine Deutung als Genozid*) [4, С. 37]. Чим глибшим є занурення німецьких колег в архівні документи, тим ґрунтовнішими постають їхні висновки. Зокрема, Корнелія Вітц дослідила організацію допомоги «радянським німцям» громадським об'єднанням «Брати у скруті» (*Brüder in Not*) [85, С. 275—296]. Вона вважає, що Голодомор мав ознаки геноциду.

Однак історіографічна і правова проблема Голодомору як геноциду, лишається дискусійною у німецькомовному інтелектуальному середовищі. Інколи науковими експертами стають українські історики, які з «наміром» дискутують про наявність у Сталіна можливого задуму знищити українців [86, С. 31—49].

Отже, «остфоршунг» як науково-інституційний і політичний проект зберіг основні напрями східноєвропейських студій (політика, економіка, освіта, культура), удосконалив теоретичні підвалини (міждисциплінарний підхід, порівняльний аналіз), переглянув історіографічні традиції і концептуальні дискурси у висвітленні соціальної історії «сусідніх країн». Тривалий час Голодомор не був науковим пріоритетом для німецьких учених. Про нього згадували у контексті «загальносоюзного голоду», а класичний для «остфоршунг» порівняльний аналіз важко трансформується у протиставлення частин, виокремлення особливого й одиночного серед загального. Зростає інтенсивність публікацій у наукових журналах, але відсутні монографії. Фактично досягнуто інтелектуального порозуміння стосовно основних причин. Найсуперечливішими є тлумачення демографічних, соціально-антропологічних, національних наслідків і політично-правової оцінки Голодомору в Україні.

У царині політики історичної пам'яті, тобто інституційно-меморіального визнання Голодомору-геноциду, німецькі вчені упорядкували електронні фотографії пам'ятників і пам'ятних знаків на могилах жертв Голодомору. Їх меморіальне використання і політично-правові оцінки — справа законодавчих

органів держави. Наразі, судячи з політологічної, історіографічної і меморіальної ситуації, набуває актуальності спільний українсько-німецький науково-дослідний проект із дослідження Голодомору і написання колективної академічної праці. В архівах Німеччини збереглися унікальні документи 1930-х років, що можуть зацікавити фахівців.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Schlögel, K. Den Verhältnissen auf der Spur. Das Jahrhundert deutscher Osteuropaforschung. *Osteuropa*. 2013. № 2-3 [in German].
2. Mommsen, M. Paradigmenwechsel 60 Jahre Politikwissenschaftliche. *Osteuropa*. 2013. № 2-3 [in German].
3. Hilbrenner, A. Die doppelte Nische. Historiographie der Juden Osteuropas in Deutschland. *Osteuropa*. 2013. № 2-3 [in German].
4. Hausmann, G. Verweigerter Verflechtung. Die ukrainische Hungersnot 1932/33 in der deutschsprachigen Historiographie. Hungersnöte in Russland und in der Sowjetunion 1891—1947. Regionale, ethnische und konfessionelle Aspekte. hrsg. von Detlef Brandes, Dietmar Neutatz und Volker Zimmermann. Essen, 2017 [in German].
5. Die Geschichtswissenschaft in Sowjetrußland. 1917—1927. Bibliogr. Katalog. Mit einem Vorwort, V., Hoetzsch, O. Berlin-Königsberg, 1928 [in German].
6. Hoetzsch, O. Aus der historischen Wissenschaft der Sowjetunion. Vorträge ihrer Vertreter der Russische Historiker Woche. Berlin-Königsberg, 1929 [in German].
7. Die Sowjetunion 1917—1932. Berlin, 1933 [in German].
8. Schlögel, Karl. Von der Vergeblichkeit eines Professorenlebens Otto Hoetsch und die deutsche Rußlandkunde. *Osteuropa*. 2005. № 12 [in German].
9. Hencke, A. Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in den Jahren 1933—1936. Mit einer Vorbemerkung von Georg Stadtmüller. München, 1979 [in German].
10. Kohlstkuch, M. "Salonbolschewist" und Pionier der Socialforschung Klaus Mehnert und die Deutsche Gessellschaft zum Studium Osteuropas 1931—1934. *Osteuropa*. 2005. № 12 [in German].
11. Der ukrainische Hunger-Holocaust: Stalins verschwiegener Völkermord 1932 /33 an 7 Millionen ukrainischen Bauern im Spiegel geheimgehaltener Akten d.dt. Auswärtigen Amtes; e. Dokumentation; aus d. Beständen d. Polit. Archivs im Auswärtigen Amt, Bonn. Eine Dokumentation, hrsg. und eingeleitet von Dr. Dmytro Zlepko. Sonnenbühl, 1988 [in German].
12. More Than a Grain of Truth. The Biography of Gareth Richard Vaughan Jones. By Dr. Margaret Siriol Colley with Nigel Linsan Colley. Nottingham, 2005.
13. Gareth, J. Cina prawdy. Kyiv, 2019 [in Ukrainian].
[Гарет Джонс. Ціна правди. Упоряд.: Я. Прихода, М. Женченко; перекл. В. Пасічна, О. Тищук, Г. Сташків, М. Женченко. Київ, 2019. 448 с.]
14. Hausmann, G., Penter, T. Instrumentalisiert, verdrängt, ignoriert. Der Holodomor im Bewusstsein in Deutschland. *Osteuropa*. 2020. № 3-4 [in German].
15. Kantor, J.Z. Zakljataja družba. Sekretnoe sotrudnichestvo SSSR i Germanii v 1920—1930-e hody. Moscow, 2014 [in Russian].
[Кантор Ю.З. Заклятая дружба. Секретное сотрудничество СССР и Германии в 1920—1930-е годы. Москва, 2014. 382 с.]
16. Hungersnot: Authentische Dokumente über das Massensterben in der Sowjetunion. Wien, 1934 [in German].

17. Wienerberger, A. Hart und hart. 15 Jahre Ingenieur in Sowjetrußland. Ein Tatsachbericht. Mit 52 Original Leicaaufnamen des Verfassers. Salzburg; Leipzig, 1939 [in German].
18. Kappeler, A. Das Echo Holodomor. Die Hungersnot 1932/33 in der österreichischen Presse. *Osteuropa*. 2020. № 12 [in German].
19. Beyrau, D. Ein unauffälliges Drama. Die Zeitschrift Osteuropa im Nationalsozialismus. *Osteuropa*. 2005. № 12 [in German].
20. Entsyklopediia Holodomoru 1932—1933 rokiv v Ukraini. Drohobych, 2018 [in Ukrainian].
[Енциклопедія Голодомору 1932—1933 років в Україні. Вступ. слово Є. Нишука; передмова, авт. текст В. Марочка. Дрогобич, 2018].
21. Kashevarova, N. Dijalnist Operatyvnoho shtabu Rosenberga z vyvchennia natsystamy «skhidnoho prostoru» (1940—1945). Ch. 1. Dzhereloznavche doslidzhennia. Kyiv, 2014 [in Ukrainian].
[Кашеварова Н.Н. Діяльність Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами «Східного простору» (1940—1945). Ч. 1. Джерелознавче дослідження. Київ, 2014].
22. Beyrau, D. Angst und Neugier. Die Sowjetunion in der historischen Forschung der Bundesrepublik während des Kalten Kriegs. *Osteuropa*. 2013. № 2/3 [in German].
23. Hilger, G. Wir und Kreml. Deutsch-sowjetische Beziehungen. 1918—1941. Erinnerungen eines deutschen Diplomaten. Frankfurt auf Mein-Berlin, 1955 [in German].
24. Deutsche Ostforschung und polnische Westforschung im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik. Disziplinen im Vergleich. Osnabrück, 2002 [in German].
25. Borodziej Wladzimerz. Ostforschung aus der Sicht der polnischen Geschichtsschreibung. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. 1997. № 46 [in German].
26. Shwaguljak, M.M. Ostforshung na slushbi nimetskoj imperialistychnoi ekspansii. *Ukrainskji istorychnyi zhurnal*. 1982 [in Ukrainian].
[Швагуляк М.М. Остфоршунг на службі німецької імперіалістичної експансії. *Український історичний журнал*. 1982. № 8. С. 58—68].
27. Pravda istorii protiv falsifikatorov. Kritika burzhuaznykh i burzhuazno-natsionalisticheskikh falsifikacij istorii Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka, 1982 [in Russian].
[Правда истории против фальсификаторов: Критика буржуазных и буржуазно-националистических фальсификаций истории Украины. Киев: Наук. думка, 1982. 253 с.].
28. Erinnerung an Völkermord durch Hunger. *Süddeutsche Zeitung*. 1983. 24 Nov. [in German].
29. Sommer, E.F. Widerstand mit Aushungern besiegt. *Süddeutsche Zeitung*. 1983. 10-11 Dezember. [in German].
30. Warum Stalin in der Ukraine eine Hungersnot organisierte. *Die Welt*. 1983. 24 November [in German].
31. Kosyk, W. Der Hunger-Genozid in der Ukraine 1932—1933. Jahrbuch der Ukrainekunde. München, 1983 [in German].
32. Merl, St. War die Kollektivierung der Landwirtschaft in der Sowjetunion wirklich notwendig. *Osteuropa*. 1984. № 5 [in German].
33. Merl, St. Der Agrarmarkt und die Neue Ökonomische Politik. Die Anfänge staatlicher Lenkung der Landwirtschaft in der Sowjetunion. 1925—1928. München; Wien: R. Oldenburg Verlag, 1981 [in German].
34. Merl, St. Wieviel Opfermordert die Ligkidierung der Kulaken als Klasse? Ammerkungen einem Buch von Robert Conguest. *Geschichte und Gesellschaft*. 1988 [in German].
35. Merl, St. Einfachte Stalin die Hungersnot von 1932—1933 zur Auslossung des ukrainischen Nationalismus? *Jahrbuch für Geschichte Osteuropas*. 1989. Bd. 37 [in German].

36. Merl, S. Holod 1932—1933 hodov — genotsid ukraintsev dlja osushchestvlenia politiki rusifikatsii? *Otechestvennaja istorija*. 1995, 1 [in Russian].
[Мерль Стефан. Голод 1932—1933 годов — геноцид украинцев для осуществления политики русификации? *Отечественная история*. 1995. № 1].
37. Phol, D. Stalinistische Massenverbrechen in der Ukraine 1936—1953. Ein Überblick. *Jahrbuch für historische Kommunismusforschung*. 1997 [in German].
38. Bauer, J. “Grosser Terror” und Säuberung im Stalinismus. Ein Forschungsübersicht. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*. 1997. Heft 4 [in German].
39. Plaggenborg, S. Stalinismus. Neue Forschungen und Konzepte. Berlin, 1998 [in German].
40. Mecklenburg, J., Wippermann, W. (hrsg). Rote Holocaust? Kritik des Schwarzbuchs des Kommunismus. Hamburg: Konkret Literatur Verlag, 1998 [in German].
41. Möller, H. Der rote Holocaust und die Deutschen. Die Debatte um das Schwarzbuch des Kommunismus. München, 1999 [in German].
42. Kocka, J. Das östliche Mitteleuropa als Herausforderung für eine vergleichende Geschichte Europas Festortrag anlässlich des 50 jährigen Jubiläums des Hedler Instituts Marburg. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. 1997. № 46 [in German].
43. Simon, G. Kommunismus und die nationale Frage. Die Sowjetunion als Vielvölkerimperium. *Osteuropa*. 2013. № 5-6 [in German].
44. Auer, St. Holocaust als Fiktion. Von Andrzej Wajda bis Quentin Tarantino. *Osteuropa*. 2013. № 11-12 [in German].
45. Margolin, J. Zwei Formen eines totalitären Regimes. Kann man Hitlerische und sowjetische Lager vergleichen? *Osteuropa*. 2014. № 11-12 [in German].
46. Schnell, F. Aufschrei gegen das Vergessen Margolins Vergleich von Gulag und NS-Lagern. *Osteuropa*. 2014. № 11-12 [in German].
47. Baberowski, J. Verbrannte Erde. Stalins Herrschaft der Gewalt. München, 2012 [in German].
48. Baberowski, J. Die rote Terror. Die Geschichte des Stalinismus. München, 2003 [in German].
49. Baberowski, J. Stalinismus “von oben”. Kulakendeportation in der Sowjetunion 1929—1933. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 1998. № 46 [in German].
50. Baberowski, J. Wandel und Terror. Die Sowjetunion unter Stalin 1928—1941. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 1995. № 43 [in German].
51. Plaggenborg, St. Stalin war’s! Über Jörg Baberowskis “Verbrannte Erde”. *Osteuropa*. 2012. № 4 [in German].
52. Koenen, G. Weil es Stalin gefiel? Zu Jorg Baberowskis Deutung des Stalinismus. *Osteuropa*. 2012. № 4 [in German].
53. Fitzpatrick, Sh. Stalin und sein Team. Jenseits der Gewalt. *Osteuropa*. 2012. № 4 [in German].
54. Werth, N. Der Gulag im Prisma der Archive. Zugänge, Erkenntnisse, Ergebnisse. *Osteuropa*. 2007. № 6 [in German].
55. Medusevskij, A. Was war der Sozialismus Die Stalinismus Edition des Verlags ROSSPEN. *Osteuropa*. 2012. № 4 [in German].
56. Schwarze, G. Kinder, die nicht zählten. Ostarbeiterinnen und ihre Kinder im Zweiten Weltkrieg. Essen, 1997 [in German].
57. Die Wandinschriften des Kölner Gestapogefängnisses im EL-De-Haus 1943—1945 / eingeleitet und bearbeitet von Manfred Huiskes unter Mitarbeiter von A. Gal und andere. Köln, 1998 [in German].
58. Jilge, W. Exklusion oder Inklusion? Geschichtspolitik und Staatssymbolik in der Ukraine. *Osteuropa*. 2003. № 7 [in German].
59. Jilge, W. Nationalukrainischer Befreiungskampf in der Ukraine. *Osteuropa*. 2008. № 8 [in German].
60. Portnov, A. Pluralität der Erinnerung. Denkmäler und Geschichtspolitik in der Ukraine. *Osteuropa*. 2008. № 6 [in German].

61. Podol'sky, A. Der widerwillige Blick zurück. Der Holocaust in der ukrainischen Erinnerung. *Osteuropa*. 2008. № 8-10 [in German].
62. Roginskij, A. Erinnerung und Freiheit. Die Stalinismus-Diskussion in der UdSSR und Russland. *Osteuropa*. 2011. № 4 [in German].
63. Merl, St. Stalins Irrweg der Kollektivierung. Destruktive Kräfte und Lähmung der Initiative. *Osteuropa*. 2016. № 8-10 [in German].
64. Simon, G. Zusammenbruch und Neubeginn. Die ukrainische Revolution und ihre Feinde. *Osteuropa*. 2014. № 5-6 [in German].
65. Luchterhandt, O. Die Krime Krise von 2014. Staats und völkerrechtliche Aspekte. *Osteuropa*. 2014. № 5-6 [in German].
66. Simon, G. Legitimation durch Wahlen. Der Umbruch in der Ukraine. *Osteuropa*. 2014. № 9-10. [in German].
67. Keisinger, H. Hybrider Krieg in der Ukraine Russlands Intervention und die Lehren für die NATO. *Osteuropa*. 2014. № 9-10 [in German].
68. Malek, M. Moskaus schlachpläne Hintergründe zu Russlands Krieg in der Ukraine. *Osteuropa*. 2014. № 9-10 [in German].
69. Katz, N.M. Aggression und Reaktion Russland. Die Ukraine und der Westen. *Osteuropa*. 2015. № 1-2 [in German].
70. Behrends, C.J. Ein Jahr der Gewalt. Russlands Staatskrise und der Krieg gegen die Ukraine. *Osteuropa*. 2015. № 3 [in German].
71. Bührmann, L. Modiefizierte Stereotypen Russland und die Krimannexion in der Karikatur. *Osteuropa*. 2016 [in German].
72. Wehner, M. Hacher, Propaganda, Wahlmanipulation Moskaus informationskrieg im Westen. *Osteuropa*. 2017. № 3-4 [in German].
73. Becke, J., Weis, S. Grenzen des Annexionsverbots. Der Golan, die Krim und das Völkerrecht. *Osteuropa*. 2019. № 9-11 [in German].
74. Adomeit, H. Integrationskonkurrenz EU-Russland. Belarus und Ukraine als Konfliktfelder. *Osteuropa*. 2012. № 6-8 [in German].
75. Hausmann, G., Penter, T. Der Gebrauch der Geschichte Ukraine 2014: Ideologie vs. Historiographie. *Osteuropa*. 2014. № 2-4 [in German].
76. Erinnerung, Mobilisierung und Nation. *Osteuropa*. 2004. № 54 [in German].
77. Egbert, J. Der Holodomor im Vergleich. Zur Phänomenologie der Massenvernichtung. *Osteuropa*. 2004. № 54 [in German].
78. *Vedomosti Verkhovnoho Soveta SSSR*. 1954. St. 244. S. 406 [in Russian].
[*Ведомости Верховного Совета СССР*. 1954. Ст. 244. С. 406].
79. Mark, A.R., Simon, G. Die Hungersnot in der Ukraine und anderen Regionen der UdSSR 1932 und 1933. *Osteuropa*. 2004. № 54 [in German].
80. Simon, G. Holodomor als Waffe. Stalinismus, Hunger und der ukrainische Nationalismus. *Osteuropa*. 2004. № 54 [in German].
81. Katzer, N. Brot und Herschaft. Die Hungersnot in RSFSR. *Osteuropa*. 2004. № 54 [in German].
82. Kappeler, A. Das historische Erbe der Ukraine. Schichten und Elemente: Ein Essoy. *Osteuropa*. 2010. № 2-4 [in German].
83. Kappeler, A. Ungleiche Brüder. Russen und Ukrainer. Vom Mittelalten bis zur Gegenwart. München, 2017 [in German].
84. Kindler, R. Kasachische und ukrainische Erinnerung an den Hunger 1932/33. *Osteuropa*. 2012. № 3 [in German].
85. Witz, C. Der Deutsche Caritasverband und die reichsdeutschen Hilfsaktionen. Hungersnöte in Russland und in der Sowjetunion. 1891—1947. Regionale, ethnische und

konfessionelle Aspekte / hrsg. von Detlef Brandes, Dietmar Neutzat und Volker Zimmermann. Essen: Klartext Verlag, 2017 [in German].

86. Portnov, A. Der Holodomor als Genozid. Historiographische und juristische Diskussionen. *Osteuropa*. 2020. № 1/2 [in German].

Received / Надійшла 28.01.2023

Vasyl MAROCHKO

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),

Professor, Chief Research Scientist

Institute of History of Ukraine,

NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

marochkovassyl56@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5664-7060>

“OSTFORSCHUNG” AND HOLODOMOR: TRADITIONS AND STRATEGIES OF GERMAN-SPEAKING HISTORIOGRAPHY

The aim of the research is to elucidate the historiographical tradition of the Ostforschung” its conceptual evolution, and modern intellectual strategies, and to identify the features of german-speaking historiography of the Holodomor. **The research methodology** consists of general and special scientific methods, and the basic ones are comparative-historical, interdisciplinary, and problem-thematic. **The scientific novelty** lies in the retrospective combination of the main stages of the Ostforschung research project; in the elucidation of the intellectual strategy of studying the Holodomor by German scientists. **Conclusions.** Until the mid-1980s, the Holodomor did not become a priority for German historiography. Its scientific passivity was due to several circumstances: the relative idealization of the USSR by the founders of Ostforschung, the unification of Soviet history, the National Socialist ideologization of the Ostforschung scientific discourse, their separation of anti-Semitism and other forms of chauvinism, the awareness of some German politicians and scientists of the historical guilt of the Holocaust, its comparison with the mass extermination of European nations in the twentieth century, the presence of the historiographical paradigm of “Russian-centrism” in the coverage of Eastern European history. It is noted that German historiography covers the “Ukrainian Holodomor” in the context of the “All-Union Famine”, Stalin’s political repressions, criticism of Ukraine’s historical memory policy, and revision of the main provisions of Ukrainian legislation recognizing the Holodomor genocide. The intellectual achievements of German scientists include dozens of articles and a thematic special issue of the *Osteuropa* journal (2004, № 12), but there are no monographs, although there are noticeable scientific changes. In the historiography of the Holodomor, there are no ideologues of Ostforschung of the Cold War period, but there are signs of the “Russian-centrism” concept in the study of Eastern European history of the twentieth century. Over the past 20 years, German researchers have written much more about the organized famine in Ukraine than in all previous years of the Ostforschung project. Academic development of the causes and consequences of the Holodomor is much more constructive than its evaluative and legal interpretation.

Keywords: *Ukraine, german-speaking historiography, Holodomor, genocide, Ostforschung, Holocaust, Nazis, Eastern European studies.*